

Nr 13

Utlåtande i anledning av väckta motioner om ersättning genom eget arbete för skada genom brott.

Första lagutskottet har till behandling förehåft två inom riksdagen väckta motioner, nr 294 i första kammaren av herr *Sveningsson m. fl.* samt nr 384 i andra kammaren av herrar *Ringaby* och *Hedin*. I motionerna, som är lika-lydande, hemställes »att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t an- hålla om utredning snarast för att möjliggöra åläggande av ersättning för genom brott åsamkad skada icke blott i penningar utan även genom eget arbete».

Beträffande skälen för motionärernas yrkande får utskottet hänvisa till motionen II: 384.

Vissa bestämmelser i brottsbalken m. m.

I 26 kap. 4 § *brottsbalken*, vilken lag skall träda i kraft den 1 januari 1965, stadgas att den som är under aderton år ej må dömas till *fängelse*, med mindre synnerliga skäl är därtill. Beträffande den som fyllt aderton men ej tjuguet år stadgas att fängelse må ådömas allenast när frihetsbe- rövande är påkallat främst av hänsyn till allmän laglydnad eller fängelse eljest finnes lämpligare än annan påföljd.

Jämlikt 31 kap. 1 § första stycket må rätten, om den som begått brott kan bli föremål för *vård enligt barnavårdslagen*, efter hörande av barnavårds- nämnd eller, i förekommande fall, ungdomsvårdsskolas styrelse, överlämna åt nämnden eller styrelsen att föranstalta om erforderlig vård.

Villkorlig dom, varom stadgas i 27 kap. *brottsbalken*, må meddelas för brott, på vilket kan följa fängelse, om det med hänsyn främst till den till- talades karaktär och personliga förhållanden i övrigt finnes grundad anled- ning antaga att övervakning eller annan mera ingripande åtgärd ej erfordras för att avhålla honom från vidare brottslighet (1 § första stycket). Den som erhåller villkorlig dom skall vara underkastad en prövotid av två år (3 §). Har den dömd förpliktats ersätta genom brottet uppkommen skada, åligger det honom att efter förmåga fullgöra denna skyldighet. Rätten äger föreskriva att han under prövotiden skall söka fullgöra honom ålagd skade-

ståndsskyldighet eller del därav på tid och sätt som angives i domen (5 §). Iakttaget den dömde icke vad som åligger honom till följd av den villkorliga domen, kan domstolen, på talan av åklagare, efter omständigheterna utom annat undanröja den villkorliga domen och bestämma annan påföljd för brottet.

Skyddstillsyn, varom stadgas i 28 kap. brottsbalken, må ådömas för brott varå kan följa fängelse, såframt det prövas erforderligt att den tilltalade ställes under övervakning och mera ingripande påföljd än skyddstillsyn ej finnes påkallad. Den som är under aderton år må ej dömas till skyddstillsyn, med mindre denna påföljd finnes lämpligare än vård enligt barnavårdslagen (1 §). Har den tilltalade fyllt aderton år, må rätten, om det finnes erforderligt för hans tillrättaförande eller eljest, i domen förordna att i skyddstillsynen skall ingå behandling i anstalt. Sådan behandling skall pågå minst en månad och högst två månader (3 §). Skyddstillsyn fortgår under en prövotid av tre år (4 §), och under denna tid skall den dömde i regel stå under övervakning (5 §). Vidare stadgas (6 § jämförd med 26 kap. 15 §) att, när det befinnes lämpligt för att främja den dömdes anpassning i samhället, särskilda föreskrifter, gällande under viss tid eller tills vidare, skall meddelas rörande vad han har att iakttaga under prövotiden. Sådan föreskrift kan avse vistelseort eller bostad, användande av fritid, förfogande över arbetsförtjänst eller andra tillgångar, allt under viss tid, högst ett år åt gången, utbildning, arbetsanställning eller förbud att använda alkoholhaltiga drycker. Även andra liknande föreskrifter må meddelas. Har den dömde förpliktats ersätta genom brottet uppkommen skada må meddelas föreskrifter rörande tid och sätt för skadeståndsskyldighetens fullgörande. Har den dömde åsidosatt sina åligganden kan under vissa ytterligare förutsättningar skyddstillsynen undanröjas eller förordnande om anstaltsbehandling meddelas (8 och 9 §§).

Även jämlikt *barnavårdslagen* kan föreskrift meddelas om skadeståndsbetalning. Under vissa i lagen (25 §) angivna förutsättningar har barnavårdsnämnden att ingripa för att tillrättaföra barn och unga. Ingripandet kan ske genom bl. a. meddelande av föreskrifter om den underåriges levnadsförhållanden (26 §). Sådana föreskrifter kan gälla, utom annat, sysselsättning, arbetsanställning, förfogande över arbetsförtjänst eller andra tillgångar ävensom andra liknande föreskrifter (27 §).

Enligt 8 § första stycket *lagen om villkorlig dom*, vilken lag skall upphöra att gälla i och med utgången av innevarande år, må det, i den mån det med hänsyn till den dömdes ungdom, sinnesbeskaffenhet, omgivning eller levnadsätt och tidigare vandel finnes påkallat för hans tillrättaförande, åläggas den dömde att ställa sig till efterrättelse särskilda bestämmelser beträffande bl. a. arbetsanställning och användande av fritid. Jämlikt andra stycket av nämnda paragraf må, där det finnes lämpligt, ock föreskrivas,

att den dömden bör å tid och sätt som i domen angives söka fullgöra honom åliggande skyldighet att gälda ersättning för skada som uppkommit genom brottet.

Ur förarbetena till brottsbalken, m. m.

Strafflagberedningen har i inledningen till sitt slutbetänkande, »Skyddslag», SOU 1956:55 berört skadeståndet från kriminalpolitisk synpunkt. Beredningen anförde därutinnan:

— — — Det är otvivelaktigt av den största vikt, att den som begår brott förmås att, så långt det är honom möjligt, ersätta den skada som han har orsakat genom brottet. Angelägenheten härav är icke enbart betingad av omsorg om målsägandens intresse att få skadan ersatt. Det är även ur kriminalpolitisk synpunkt av stor betydelse att hos lagöverträdarna inskärpes att de måste taga de ekonomiska konsekvenserna av sitt handlande. I skyddslagen har inskrivits såsom en allmän skyldighet för den som dömes till skyddstillsyn eller villkorligt frigives från fängelse eller, efter dom å skyddsuppfostran eller skyddsinternering, överföres från anstalt till vård i frihet att göra vad i hans förmåga står för att fullgöra skadeståndsbetalning som har ålagts honom; vid prövning av fråga om fakultativ villkorlig frigivning skall hänsyn tagas till den dömdes beredvillighet att ersätta genom brottet uppkommen skada. Det organ som handhar vården av den dömden har att tillse att han ställer sig nämnda skyldighet till efterrättelse och brott häremot kan föranleda ingripande mot honom med tvångsåtgärder, i sista hand återintagning i anstalt eller vid skyddstillsyn undanröjande av denna och ådömande av annan påföljd. I vissa fall kan föreskrifter meddelas om tid och sätt för fullgörande av skadeståndsskyldigheten. — — — Vid samtliga ifrågavarande påföljder utom villkorlig dom kan också meddelas föreskrifter avseende bl. a. den dömdes arbetsanställning och hans förfogande över arbetsförtjänsten. Medelst sådana föreskrifter kan utövas ett visst tvång mot den dömden att genom arbete intjäna medel för gottgörelse av den skada han har orsakat genom sitt brott.

I den offentliga diskussionen har stundom föreslagits, att för brottslingar skulle inrättas särskilda arbetsplatser eller arbetsläger där de skulle få av-arbeta sin skadeståndsskyldighet. En lösning efter dessa linjer lär emellertid vara omöjlig redan av praktiska skäl. Det torde bl. a. stöta på alltför stora svårigheter att göra sådana särskilda arbetsplatser ekonomiskt lönande. Men även ur principiell synpunkt kan invändningar göras mot dessa förslag. Det kan sålunda icke förordas att inrikta ett omhändertagande av brottslingar allenast på att erhålla ekonomiskt utbyte eller att avsevärt förlänga ett av andra skäl motiverat frihetsberövande enbart för att den dömden skall hinna intjäna skadeståndet. Den tanke som har föresvävat de ifrågavarande förslagsställarna torde därför icke med fördel kunna realiseras på väsentligt annat sätt än för närvarande sker, nämligen att de som dömes till frihetsberövande påföljder under anstaltstiden hålles till arbete. Beredningen har i en framställning till chefen för justitiedepartementet den 15 december 1954 framlagt vissa synpunkter på frågan om de i fångvårdsanstalterna intagnas arbetspremier. Genom en ökning av dessa premier skulle skadestånd kunna uttagas av de intagna i större utsträckning än nu är möjligt. Frågan om arbetspremierna är för närvarande under särskild utredning.

I anslutning till föreslaget stadgande rörande villkorligt dömds fullgörande av honom ålagd skadeståndsskyldighet, vilket stadgande sedermera upptogs i 27 kap. 5 § brottsbalken, uttalade strafflagberedningen i nyssnämnda betänkande bl. a., att skadeståndsskyldigheten var ett från pedagogisk synpunkt lämpligt sätt att göra klart för den dömde och andra, att den som vållar skada genom brott är pliktig att gottgöra skadan. Betalningen av skadeståndet kunde också, framhöll beredningen i sammanhanget, i och för sig innebära en kännbar påföljd för brottet, framför allt när den dömde nödgades avstå från en del av sin inkomst för att kunna fullgöra betalningsskyldigheten. Enligt beredningen borde den villkorligt dömda kunna åläggas att verkställa periodiskt återkommande betalningar till annan än målsäganden, t. ex. skyddskonsulent, som därefter skulle tillställa målsäganden pengarna. Beredningen betonade emellertid att föreskriven skadeståndsbetalning ej fick bli så betungande, att den hindrade den dömdes återanpassning. Beredningen erinrade ock i detta sammanhang om att meddelade föreskrifter icke var bindande för målsäganden.

Beträffande föreslagna regler om föreskrifter för den som dömts till skyddstillsyn betonade lagberedningen, att sådana föreskrifter — med undantag för direkta skadeståndsföreskrifter — skulle vara individualpreventivt motiverade. Härvidlag förelåg ingen skillnad i förhållande till lagen om villkorlig dom. Vid denna lags tillämpning hade, framhöll beredningen, domstolarna emellertid ej alltid iakttagit detta. Enligt vad justitieombudsmannen i visst sammanhang iakttagit föreföll det som om föreskrift stundom hade meddelats från allmänpreventiv synpunkt, d. v. s. i det enda syftet att skapa en strängare påföljd för brottet. Lagberedningen anförde härefter bl. a. följande.

Uppräkningen i 8 § av 1939 års lag av de särskilda föreskrifter som domstolen kan meddela rörande den dömdes förhållanden under prövotiden är avsedd att vara uttömmande. Härigenom vinnes en viss garanti ur rättssäkerhetssynpunkt. Även i övrigt synes den nuvarande uppräknings i huvudsak vara ändamålsenlig. Erfarenheterna från lagens tillämpning visar emellertid, att domstolarna stundom har fått avstå från att meddela föreskrifter som har syntts kriminalpolitiskt lämpliga. I andra fall har föreskrifter givits utan stöd i lagen. Sådana vid sidan av lagen tillkomna föreskrifter har ibland visat sig fylla ett verkligt behov. En viss uppmjukning av de nuvarande reglerna synes därför vara önskvärd. Beredningen har för sådant ändamål i första stycket av förevarande paragraf föreslagit en befogenhet för tillsynsnämnden att meddela föreskrifter, liknande dem som där har särskilt uppräknats. Härigenom ökas nämndens möjligheter att lämpa föreskrifterna efter den dömdes individuella förutsättningar. Det är emellertid viktigt att fasthålla, att föreskriften skall vara likartad med de i lagen uttryckligen angivna. Föreskrifter av helt annan typ får sålunda ej användas. Detta gäller exempelvis föreskrift om omyndigförklaring som föreslogs under förarbetena till 1939 års lag men avvisades i propositionen. Även en föreskrift om allmän lydnadsplikt i förhållande till övervakaren är otill-

låten. Däremot är exempelvis ett förbud att nyttja narkotika likartat med ett rusdrycksförbud och får alltså användas.

I fråga om de olika typer av föreskrifter som uppräknas i paragrafen har skett ett par jämkningar i förhållande till gällande lag. Enligt denna får föreskrift beträffande den dömdes arbetsförtjänst eller andra tillgångar endast avse inskränkning i förfogande däröver. Frånsett föreskrift angående betalning av skadestånd får det sålunda icke åläggas den dömda att använda sina tillgångar för vissa ändamål. Denna begränsning har icke bibehållits i förslaget. Möjligheten att föreskriva hur den dömda skall disponera sina inkomster bör dock uppenbarligen utnyttjas med stor varsamhet. Föreskrift i detta hänseende kan emellertid stundom vara på sin plats, exempelvis för att förmå den dömda att fullgöra honom åvilande underhållsskyldighet (jfr 6 §).

— — —

Sista stycket i förevarande paragraf handlar om föreskrifter rörande skadeståndsbetalning. Beredningen har redan under 6 § framhållit angelägenheten — såväl ur allmän synpunkt som med hänsyn till målsägandens intresse — av att tillsynsmyndigen meddelar sådana föreskrifter i alla fall där det är lämpligt. Härför förutsattes ej, att föreskriften är individualpreventivt motiverad utan den kan användas enbart i syfte att målsäganden skall få ut sitt skadestånd. Det bör emellertid tillses, att den dömda icke ålägges så stora avbetalningar å skadeståndet att hans förmåga och vilja till återanpassning försvagas. I allmänhet torde tillsynsmyndigen, innan skadeståndsföreskrift fastställes, böra taga kontakt med målsäganden för att utverka hans godkännande av den tilltänkta betalningsplanen.

I 1960 års lagrådsremiss av förslag till brottsbalk underströk *föredragande departementschefen, statsrådet Kling*, i anslutning till frågan om meddelande av föreskrifter särskilt vikten av att föreskrift om skadeståndsbetalning meddelades i alla de fall, där det är lämpligt. Departementschefen betonade emellertid angelägenheten av att den dömda icke ålägges så stora skadeståndsavbetalningar, att hans förmåga och vilja till återanpassning försvagas. Med hänsyn till de mycket skiftande förhållanden, som kan råda i detta hänseende, borde emellertid i lagen icke utsägas att skadeståndsföreskrift regelmässigt skall meddelas.

I förevarande sammanhang må ock nämnas att frågan om föreskrift i samband med villkorlig dom behandlades vid *1960 års riksdag* i anledning av motioner (I:447 och II:564), vari framfördes önskemål om sådan ändring av gällande lag, att villkorlig dom i förekommande fall som regel blev förbunden med föreskrift om skadestånds erläggande. I utlåtande över motionerna (nr 26), vilket godkändes av riksdagen, framhöll *första lagutskottet* betydelsen av att den som dömts att ersätta genom brott förorsakad skada också i möjlig och lämplig utsträckning förmås ersätta skadan, såväl med hänsyn till målsägandens intresse som av kriminalpolitiska skäl. Utskottet ansåg emellertid att viss försiktighet därvidlag borde iakttagas, så att icke önskemålet att den dömda kommer i ordnade levnadsförhållanden och vinner återanpassning i samhället motverkades. Utskottet ansåg sig därför icke kunna förorda en ordning, efter vilken betalningsföreskrifter skulle komma

att mera rutinmässigt meddelas. I sammanhanget underströk emellertid utskottet vikten av effektiv kontroll beträffande meddelade föreskrifters efterlevnad.

I fråga om de i barnavårdslagen sedermera intagna bestämmelserna om barnavårdsnämnds befogenhet att meddela föreskrift avseende underårigs levnadsförhållanden anförde *barnavårdskommittén* i betänkandet »Ny barnavårdslag» (SOU 1956:61) bl. a. följande.

Föreskrift för underårig att underkasta sig inskränkning i förfogandet över arbetsförtjänst eller andra medel är avsedd icke blott att lära den unge att planera sin ekonomi och sina utgifter utan bör också kunna tjäna till att förmå honom att ersätta skada som han kan ha orsakat. Att underårig får söka ersätta skada som han vållat andra kan i många fall ha en god uppfostrande effekt. Om den unge har någotsånär god inkomst och om det värde, som skall ersättas, är måttligt stort, bör han sålunda helt eller till större delen kunna ersätta detsamma. Meningen är däremot icke, att man skall söka förmå honom att betala så stora summor, att betalningen måste utsträckas över flera år, och icke heller att nämnden skall medverka till att skadeersättning avkräves den som undergår utbildning och icke har någon nämnvärd inkomst. Över huvud taget bör vid meddelande av föreskrift av här ifrågakvarande slag hänsyn tagas såväl till den skadelidandes omständigheter som till den unges möjligheter att fullgöra vad som ålagges honom.

I proposition med förslag till lag om samhällets vård av barn och ungdom (prop. nr 10 år 1960) anförde *föredraganden, statsrådet Lindström*, i nu ifrågakvarande hänseende:

Såsom framgår av redogörelsen för förslaget är den i lagtexten gjorda uppräkningsen av olika slag av föreskrifter som skall kunna meddelas inte uttömmande, utan det skall stå nämnden fritt att meddela annan föreskrift, som på jämförligt sätt berör den underåriges personliga förhållanden. Justitiekanslersämbetet har ifrågasatt lämpligheten härav. Därest uppräkningsen göres uttömmande vinnes visserligen en viss garanti ur rättssäkerhetssynpunkt. Då exekutivt tvång inte skall kunna användas för att framtinga efterlevnad av givna föreskrifter och dessa inte heller i övrigt är förenade med särskilda rättsverkningar, bör denna synpunkt dock inte lägga hinder i vägen för att i lagtexten öppna möjlighet för en smidig anpassning efter de växlande förhållandena.

Föreskrift om förfogande över arbetsförtjänst eller andra medel är avsedd inte blott för att lära den unge att planera sin ekonomi och sina utgifter utan bör — såsom kommittén framhållit — också kunna tjäna till att förmå honom att ersätta skada som han kan ha orsakat. Inom ramen för en sådan föreskrift bör alltså även kunna meddelas bestämmelse om tid och sätt för skadeståndsbetalning. I några yttranden har påyrkats, att i lagen skall införas en uttrycklig bestämmelse om att föreskrift av sistnämnda art skall kunna meddelas. Tydligtvis har man därvid åsyftat en bestämmelse av motsvarande innebörd som i 8 § lagen om villkorlig dom. Enligt detta stadgande kan föreskrivas, att den dömde skall på visst angivet sätt söka fullgöra honom åvilande skadeståndsskyldighet i anledning av brottet. En bestämmelse av denna innebörd skulle emellertid enligt min mening vara främmande för barnavårdslagstiftningen. Föreskrift om skadeståndsbetalning enligt la-

gen om villkorlig dom behöver nämligen inte vara individualpreventivt motiverad, utan den kan användas enbart i syfte att målsäganden skall få ut sitt skadestånd. Vid bedömning av huruvida underårig med stöd av barnavårdslagen bör åläggas att gottgöra skada bör emellertid i första hand endast den uppfostrande effekten av sådan föreskrift beaktas. Då upptagandet i barnavårdslagen av en bestämmelse av ifrågavarande innebörd också eljest skulle kunna vålla missförstånd angående barnavårdsnämndens uppgifter, har jag funnit mig icke kunna biträda de framställda yrkandena.

Utskottet

I förevarande motioner erinras om att ungdomsbrottsligheten är i tilltagande och att den når allt lägre åldersgrupper. Även arten av brottslighet, framhålles det, förändras; bl. a. är vandalisering och annan förstörelse numera en vanlig företeelse. För att motverka denna utveckling synes enligt motionärerna skärpta åtgärder mot de unga lagöverträdarna erforderliga. Som ett medel att bringa ungdomsbrottslingarna till insikt om nödvändigheten av att visa hänsyn och att göra rätt för sig föreslår motionärerna att domstolarna beredes möjlighet att ålägga unga lagöverträdare ett slags skadeståndsarbete.

I motionerna förutsattes att denna behandlingsform inordnas under den genom brottsbalken införda påföljden skyddstillsyn. Verkställigheten bör enligt motionärerna ske under humana former men under fast disciplin, och vidare bör i samband därmed förekomma viss undervisning. Med en sådan målsättning skulle, såvitt utskottet kunnat finna, den föreslagna behandlingen svårigen kunna anordnas utan så ingående övervakning och kontroll, att den i praktiken kom att stå ett frihetsstraff eller därmed jämförlig anstaltsbehandling nära. Den föreslagna behandlingsformen skulle därför ej — utan att brottsbalkens grundläggande principer för behandlingen av unga lagöverträdare åsidosattes — böra kunna komma i fråga i andra fall än de där frihetsberövande åtgärder kan vidtagas redan enligt brottsbalkens nuvarande bestämmelser. Vidare är i praktiskt hänseende att märka att ett under nyss antydda förhållanden bedrivit skadeståndsarbete knappast kan väntas ge något ekonomiskt utbyte.

Av den ovan lämnade redogörelsen för brottsbalkens bestämmelser i vissa hänseenden framgår emellertid att i densamma inrymmes ett flertal stadganden som är direkt avsedda eller allmänt ägnade att förmå den för brott dömda att ersätta av honom vållad skada. Sålunda kan den som erhållit villkorlig dom eller ådömts skyddstillsyn meddelas föreskrift om tid och sätt för ålagd skadeståndsskyldighets fullgörande. Sådan föreskrift kan i och för sig meddelas enbart med hänsyn till målsägandens intresse. Vidare kan — om det är individualpreventivt motiverat, men ej direkt i annat syfte — i anslutning till skyddstillsyn bl. a. föreskrivas hur den dömda skall förfoga över arbetsförtjänst eller andra tillgångar ävensom meddelas föreskrift om arbetsanställning och dylikt.

Eftersom underlåtenhet att efterkomma sålunda meddelad föreskrift kan leda till mera ingripande åtgärder mot den dömde, utövas på ifrågavarande sätt faktiskt ett visst tvång mot den dömde för att förmå honom att genom eget arbete intjäna medel, varmed genom brottet förorsakad skada kan gottgöras. Utskottet vill i förevarande sammanhang understryka vikten av att den som begått brott och i samband därmed vållat skada förmås att så långt det är honom möjligt ersätta den uppkomna skadan. Genom ett väl avvägt utnyttjande av brottsbalkens möjligheter därutinnan synes ock skadeståndets viktiga reparativa och preventiva funktioner kunna tillvaratagas. Däremot kan enligt utskottet, av skäl som ovan anförts, resas såväl praktiska som principiella invändningar mot den av motionärerna förordade reformen. I allt fall är det uppenbart att sådana ingripande åtgärder icke bör övervägas, innan erfarenhet vunnits beträffande ändamålsenligheten i brottsbalkens ovan berörda regler.

Under hänvisning till vad sålunda anförts får utskottet hemställa,
att förevarande motioner, I:294 och II:384, icke måtte
föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 17 mars 1964

På första lagutskottets vägnar:
INGRID GÄRDE WIDEMAR

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från första kammaren: herrar Ahlkvist, Erik Svedberg, Arvidson, Wikner, Ferdinand Nilsson, Hilding, Helge Karlsson och Nyman;

från andra kammaren: fru Gärde Widemar, herrar Landgren, Östrand, Svensson i Vä, fru Löfqvist, herr Fröding, fröken Bergegren och fru Forsling.